

Választ ad-e a közgazdaságtan az európai kihívásokra?

Csaba László: Európai közgazdaságtan
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 198 o.

Csaba László akadémikus új könyvének a címe kettős kérdést tartalmaz: Lehet-e európai a közgazdaság-tudomány? Sajátos törvények szerint működnek-e az európai gazdaságok, és ennek nyomán lehet-e Európa gazdaságtanáról beszélni? Csaba László műve igényes elméleti, összehasonlító, történelmi dimenziójú és léptékű válaszkérés.

A szerző már az előszóban megállapítja, hogy „*egészséges erjedési folyamat közepén vagyunk a világ közgazdaság-tudományában*”. (11. o.) A célválasztás, a módszertan és a könyv felépítésének bemutatása után Csaba László a közgazdaság-tudomány egészére vonatkozó tanulságokat keresve indítja a *Mi lehet európai a mai közgazdaság-tudományban?* című fejezetet, amelynek első részében a mai közgazdaság-tudomány általános állapotát elemezve rámutat a tudományág helyzetére, dilemmáira, sokszínűségére, s arra a következtetésre jut, hogy a tudományunk egyre áttekinthetlenebbé válik (40. o.). Bemutatja a mainstream hőmpölygő folyamatban úszó közgazdászok nagy csapatának munkásságát, megjegyezve, hogy a sokszínű áramlatokhoz képest „*a »főáram« befogadóképessége elégtelen*” (49. o.). Feltárja azt is, hogy a neoklasszikus szintézisen túli, de annak eredményeit is beépítő, felhasználó, az intézményi, strukturális, történelmi iskolák eredményeit integráló közgazdaság-tudományra van szükség. Szerinte a nemzetgazdaság és az üzemgazdaság működésének kérdéseire minden korban új választ kell keresni, összehangolva a fejlődés, a pénzügyi egyensúly és a gazdasági, környezeti, társadalmi fenntarthatóság követelményeit.

„Mi lehet [...] európai egy analitikus – tehát általánosításokra is törekvő, törvényszerűségeket kereső – társadalomtudományban?” – teszi fel a kérdést a Csaba László (54. o.). A válasz lényege, hogy az, ami egyszerre általánosítani tudó, törvényszerűségeket kereső és feltáró. „Az európai közgazdaságtan megalkotása [...] *kutatási program*. Céljai közé tartozik az európai *elemzési hagyományok újra-élesztése*, vagyis a nemzetgazdaság mint elemzési egység visszahelyezése jogába. Hasonlóképp a hagyományok szellemében az elemzés *témája* sem mellékes: a társadalom számára fontos, döntésekben használható, *releváns* közgazdaságtan kialakítására törekszünk.” (64. o.)

Az európai sajátosságokra építő közgazdaságtan lényegét 14 pontban foglalja össze a szerző. Az európai közgazdaságtannak az európai gazdaságok működési rendszerének kérdésköreire kell konzisztens elemzést és választ nyújtania. Csaba

László emlékeztet rá, hogy a közgazdaság-tudomány klasszikusainál a gazdálkodás rendszerének és vizsgálatának középpontjában a nemzetgazdaság áll. Csaba szerint jogos követelmény, hogy „*már alapszinten is olyan közgazdaságtant érdemes tanítani, amely nem »felejtette el« a történelmet*” (70. o.). A tapasztalatok szerepe, feldolgozása, értelmezése, az elméletbe történő beépítése, a visszacsatolások rendszere gazdagítja a közgazdasági elméletet, sőt annak építőkövévé, egyik sarkkövévé válik. A közgazdaság-tudomány történelmi-társadalmi kontextusába visszatért közgazdaságtan válhat újra a társadalomtudomány integráns részévé.

Az európai szociális piacgazdaság elméleti, gazdaságstratégiai és gazdaságpolitikai tartalmával foglalkozik a 4. fejezet, bemutatva a szociális piacgazdaság modelljének kiépítését és működését. A klasszikus német modellt a stabilitásra és a piac megfelelő működésére épült, az állam szerepét pedig a versenypolitikára, a fejlesztés ösztönzésére és a közjó érdekében történő ésszerű beavatkozásra koncentrált. Meggyőzően fejt ki a szerző, hogy az ordoliberalizmus megközelítése „jelentősen különbözik a korabeli fősodortól” (89. o.). Tanulságos és mélyeszántó az az elemzés, hogy miként torzult el és távolodott el a német gazdaságpolitika a szociális piacgazdaság eredeti modelljétől, amit élete végén Ludwig Erhard is nehezményezett. A korábbi erőteljes verseny, intenzív innováció, ésszerűen koordinált piacgazdaság egyre inkább eltorzult, és a kialakult strukturális válságok miatt a napi kompromisszumkeresés és válságmenedzselés került előtérbe.

Különösen érdekes a szociális piacgazdaság és a jóléti állam viszonyának bemutatása. Csaba László kifejti, hogy a szociális piacgazdaság és a jóléti állam összefüggnek, de számos alapelvük és megközelítésük ellentétes egymással. A szociális piacgazdaság alapvetően teljesítményorientált, a szabad egyéni kezdeményezésre, a piac kiteljesedett működésére és a versenyre épít, és ezt egészíti ki a szociális igazságosság követelményét érvényesítő újraelosztással. A jóléti állam az uniformizmusra, a nivellálásra, az alanyi jogú juttatások elvére helyezi a hangsúlyt, így a kettő különböző értékrendi megközelítést jelent. A szerző bemutatja az európai szociális piacgazdaság alternatíváit is. Értékválasztás kérdése, hogy a versenyképességet, az egyéni érvényesülést és a vagyonszerzést tekintjük-e a fő célnak (az amerikai gazdaság modellje szerint), vagy mindezt csak eszköznek tartjuk az emberi személyiség kibontakozása, kiteljesedése érdekében, és ennek nyomán a természeti, valamint az épített környezet védelmét, az ökoszociális értékeket és a kiegyensúlyozott fejlődést helyezzük a középpontba. Csaba László árnyalt elemzése sok fontos szemponttal járul hozzá a szociális piacgazdaság megújítását célzó konstruktív gazdaságpolitikai megoldások kereséséhez.

A rendszerváltás mérlege. Félig üres vagy félig tele van a pohár? címet viselő 5. fejezetben a szerző gazdagon dokumentált elemzést nyújt az alapvető gazdasági folyamatok stratégiai értékelésével. A kelet-közép-európai rendszerváltásokat összefoglalóan áttekintve hangsúlyozza, hogy az „egyszeri, egyedi, történelmileg nem ismétlődő, sajátos folyamat” (126. o.).

A rendszerváltás elemzése az európai közgazdaságtan vizsgálódási körébe tartozik, mivel a kontinensünkön kívüli, nagy horderejű átalakulási folyamatok gyakran csak a tervutasításos módszer feladásával jártak, a központi diktátumok rendszere

fenntartott, az állam és a piac sajátos ötvözetében. A szerző a rendszerváltó országokat ezért három csoportba sorolja: a kelet-közép-európai országokéba, a FÁK államcsoportjába és a délkelet-európai térségébe. Ezek közül az első csoport elemzésére helyezi a hangsúlyt. A sikeresség megítéléséhez fontos, hogy mihez mérjünk, és milyen mércét használjunk. Csaba László rámutat, hogy a mérési rendszerben és az értékelésben is számos nehézséget okoznak az anyagi–nem anyagi termelés méretei, az árazási-számbavételi anomáliák, valamint a második gazdaság kiterjedése és annak változásai. A szokásos történelmi adatsorok gyakran hamis képet nyújtanak, mivel eltérő alapokon nyugszanak, és az átszámítások sem tudják érzékelteni a hiány eltérő intenzitását és a minőségi különbségeket. Szemléletes példa, hogy a statisztikában egy kórházi ágyat egynek vesznek számba Burkina Fasóban (korábban Felső-Volta) és Svájcban is. A hiánygazdaság anomáliáit átélők jól ismerték a telefonra (csak vezetékes létezett) és a gépkocsira való sokéves várakozás keserveit, a hiánycikkek (például papír zsebkendő) beszerzésének gondját és – a lassú, majd gyorsuló nyitás körülményei között is – a konvertibilis import széles körű korlátozásából fakadó nehézségeket. E fejezet szemléletesen és kellően árnyaltan mutatja be, hogy miért volt szükség a rendszerváltásra, és milyen tényezők vezettek el hozzá. A rendszerváltás elméleti értelmezési keretei között a szerző jól mutatja be a tinbergeni konvergenciaelmélet végét, az „utolérni és túlszárnyalni” voluntarista megközelítés kudarcát és a neoklasszikus megközelítés alapvető hiányosságait is. Az általános egyensúly felé haladás helyett nemcsak az entrópia hatásaival találkozhatunk, hanem az is elgondolkasztató, hogy folyamatos gazdasági fejlődésre van szükség, mert egyszer még a versenyképes gazdasági szerkezet is elavulttá válik; a fejlesztés, innováció, struktúraátalakítás tehát folyamatos feladat. Az intézményrendszer, az alkalmazott gazdaságpolitika és eszköztár állandó fejlesztésére, finomhangolására van szükség, és egyidejűleg a stabilitási követelményeket is szem előtt kell tartani. A főáram nagyobbik része a racionális várakozások elméletére épül. „...külön is gondot jelent ez egy olyan környezetben, amiben a racionalitás tartalma gyökeresen megváltozik, a játékszabályok átalakulnak, az előrelátásnak pedig a minimuma sincs adva...” (138. o.).

Csaba László helyesen mutat rá arra is, hogy Keynes életműve és nyomában a keynesi gazdaságpolitika a maitól gyökeresen eltérő körülmények között született. Keynes elmélete az elégtelen kereslet orvoslására vonatkozott, nem a kínálati problémákra. Fejlett, jól működő pénzügyi közvetítőrendszerre van szükség, ami a rendszerváltó országokban nem állt rendelkezésre, és ma sem megfelelő. A gazdasági rendszerek szerkezeti problémáit nem lehet a pénzkínálat változtatásával megoldani. A szabályozás fejlesztésére, a minőség javítására sem elegendő a keresletszabályozás. Erdős Tiborhoz kapcsolódva Csaba László hangsúlyozza, hogy kis, nyitott gazdaságokban az összeresletet nem lehet megfelelően kalibrálni, mert a külpiacok kereslete külső tényezőktől függ (Erdős [1993]).

Az európai integrációban és Közép-Európa fejlődésében egyaránt igen fontos szerepet játszik az intézményrendszer minősége és jó működtetése. A rendszerváltó országok az európai szociális piacgazdaság modelljéhez kapcsolódnak, és felzárkózásuk sikere nagymértékben éppen e modell és kapcsolatrendszerének kiépítésétől

és minőségétől függ. A szerző kifejti, hogy a rendszerváltást igen eltérően, sokszor ellentétesen ítélik meg a szakmai elemzők és a közvélemény. A felzárkózás nehézségei, a bizonytalanságok növekedése mellett ebben az is szerepet játszik, hogy a jövedelmi és a vagyoni különbségek nem a tényleges teljesítmények szerint alakultak. Az emberekben az az érzés hatalmasodott el, hogy sorsuk általuk nem befolyásolható tényezőktől függ – és helyzetük gyakran romlott is. A rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás fontos minőségi változásait gyakran kevésbé érzékelik a mindennapokban, vagy természetesnek tekintik az emberek, még az olyan nyilvánvaló változásokat is, mint a hiánygazdaság megszűnte, a választék rendkívüli kiszélesedése, az importtermékek bősége, a minőség javulása. Jól mutat rá a szerző a felzárkózás mérhető szerkezeti és versenyképességi tényezőire, kiemelve a világgazdaság változó folyamataiba történő eredményes bekapcsolódás fontosságát. „A normalizálódásnak épp az a lényege, hogy az élet teljes körében, a polgárok által kinyilvánított fogyasztói, életviteli preferenciák arányában végbement-e a közeledés Nyugat-Európaéhoz, mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt.” (149–150. o.)

A szerkezeti átalakulás, a modernizáció, az automatizáció hatásai a rendszerváltás után Közép-Európában is jelentős racionalizáló, munkahely-megtakarító hatással jártak, a foglalkoztatási ráta eltérő alakulása az országok eltérő munkapiaci pozícióiról (is) tanúskodik. A második gazdaság kiterjedtsége, a közteherviselés egyenlőtlensége, a reálgazdasági teljesítmények és a jövedelmek, valamint a vagyongyarapodás közötti kapcsolat gyengesége (olykor hiánya), a magánérdek és a közérdek összekapcsolódásának és együttes érvényesítésének hiányosságai – mind a rendszerváltó közép-európai országok fejlődésének súlyos akadályai voltak az elmúlt negyedszázadban. Az 5. fejezet utolsó alpontjának címe: A jövőt a növekedés endogén tényezői határozzák meg! A kifejtésből kiderül, hogy az endogén és az exogén tényezők együttes figyelembevételére építő stratégiára van szükség, az előbbi primátusa mellett. Az előrelépés záloga a tőkeképzés, a belső megtakarítások és a külső tőkevonzás, a beruházások ösztönzésének és a pénzügyi közvetítőrendszer minőségének egyidejű javítása. A fejlődés felgyorsításához elengedhetetlen az innováció, különösen az alapvető (fundamentális) innováció.

Csaba László könyvének utolsó fejezetében összegzi, hogy „mit adott a posztkommunista átmenet tanulmányozása a világ közgazdaság-tudományának”. A rendszerváltás kutatásának felismeréseit a nemzetgazdaságtan–üzemgazdaságtan történelmi felosztásába illeszti be, e kereteket tartva alkalmasnak a szintézisre. A stabilizáció problémái, a piaci liberalizáció hatásai, az intézményépítés fontossága, a formalizmus korlátai és elégtelensége – mind helyet kapnak a következtetésekben. A könyv egyik legfontosabb megállapítása, hogy „a rendszerváltozás lényegét a széles/makroösszefüggések uralmát, a köztük lévő eltéphetetlen kapcsolatot a közép-pontba állító rendszerparadigma – *Ordnungstheorie, Ordnungspolitik* – keretében lehet jól tárgyalni, leíró és normatív értelemben is (vö. legutóbb Kornai [2012] is). *Ez bizony épp az ellenkezője a maximáló egyed, a tökéletesen informált szereplő, az autista ágens, a reprezentatív fogyasztó hívó szavaiból felismerhető, mikroalapozásra törekvő és arra büszke, sőt azt tudományossága mértékének megtevő, ma is uralkodó főáramú közelítésnek*”. (172. o.)

A szisztematikus tényfeltárásnak, az empíria mély elemzésének, a történelmi megközelítésnek és az intézményrendszer vizsgálatának együttesen, szerves egységben kell szolgálniuk a tudományt is, az életet is. Érdekes és tanulságos annak a bemutatása, hogy „az átmenet tanulmányozása, elméleteinek és gyakorlatainak összegzése a *főárammal szembeni radikálisabb szembefordulást sürgető, nem térségspecifikus felvetéseinket erősíti*” (177. o.). Ezért összehasonlító, történelmi és politikai gazdaságtanra van szükség, vagyis az egymásra épülő komplexitásra, a részterületek sajátos jellegének megfelelő elemzési módszertan alkalmazásával. Elgondolkodtató a szerző utalása Mengerre, aki szerint a közgazdaságtan maga is „segédtudomány”, amennyiben meghatározott, korlátozott érvényű kérdésekre keresi a választ, de maga is felhasználja más tudományok eredményeit, és egyre több outputot nyújt más tudományoknak.

Abban is egyetérthetünk a szerzővel, hogy „a rendszerváltozás kutatása fölerősíti azt a – nyugati irodalomban már több mint négy évtizedes – törekvést, hogy a siker legfőbb mércéjének a *fenntarthatóság* minősüljön” (181. o.). A fenntarthatóság egyszerre igényel gazdasági, finanszírozási, környezeti és társadalmi fenntarthatóságot, ami hosszú távú, minőségre építő, megfelelő struktúrában megvalósuló fejlődést jelent, vagyis leginkább az ökoszociális piacgazdaság megteremtésének céljában foglalható össze.

Csaba László impozánsan komplex elemzésében a végső következtetéseket 12 pontban foglalja össze. A legfontosabb momentumok közül csak néhányat említenék. A rendszerátalakítás végbement, amit az is jelez, hogy a speciális feladatokhoz képest az európai közös problémák, a fejlődés európai dimenziójú szempontjai kerültek előtérbe. A rendszerváltó országok visszatértek történelmi pályájukra. (Visszatérés a különbözőséghez és a közös útkereséshez.) Az európai integrációba történő bekapcsolódás a csatlakozás után is folytatódik, az integráció továbbvitele, a szerves régióképződés előmozdítása és a sikeres világgazdasági szereplés közös feladat. A perifériáról a centrumba kerülés külön történelmi útszakaszt igényel.

Csaba László idézi Szabó Katalin megállapítását arról (Szabó [2011]), hogy „az általa »digitális kapitalizmusnak« nevezett szép új világtól való lemaradásunk sok tekintetben nagyobb – másutt meg sokkal kisebb –, mint amit az összegző mutatók jeleznének” (191. o.). Ugyanott olvashatjuk Csaba egyik legrelevánsabb, irodalmilag is szép megfogalmazását: „a józan ész, a mérték, a judícium *visszaállítja a közgazdaság-tudomány eredeti funkcióját, amikor is főképp az arányok művészetéről van szó*” (191. o.). A gazdaság egyre bonyolultabb rendszer, amelyet mély tudás, alapos elemzés és kielélt döntéshozatal alapján kell irányítani.

A közgazdaság-tudományban olyan új szintézisre van szükség, amely a korábbi és a jelenlegi főáramok eredményeit is megbecsülve és felhasználva, értékalapú, szerves, konzisztens rendszer megteremtését kísérl meg, amely szintén nem lehet végleges, mert *panta rhei*. Csaba László értékes elemzésének tanulmányozása elmélyedésre, a kifejtettek továbbgondolására késztet. Érdeemes először a könyv rendkívül gazdag gondolatmenetét témakörönként végigkövetni, utána a jegyzetekre koncentrálni újraolvasni, mivel gazdaságfilozófiai, gazdaságtörténeti, történelmi, rendszerelméleti és irodalmi csemegék sorát ízelhetjük. Kiemelendőnek tartom a

mű páratlanul gazdag dokumentációját (230 releváns lábjegyzet, és minden fejezet végén megtalálható a feldolgozott hazai és nemzetközi irodalomjegyzék; összesen 285 mű), amely a kutatókat nagymértékben orientálja. Csaba László műve elmélyülést igénylő, tanulságos és egyúttal zamatos stílusú alkotás. Újdonságával és kiforrott értékeivel a hazai és a nemzetközi szakirodalmat jelentősen gazdagítja. A művet nemcsak az akadémiai kutatók, a felsőoktatásban oktató tanárok tanulmányozhatják jelentős haszonnal, hanem a doktori képzésben is alaplívként használhatják. Remélhetően angolul is mielőbb elérhető lesz.

Hivatkozás

ERDŐS TIBOR [1993]: Kiszorítási hatás és válságellenes politika. *Külgazdaság*, 37. évf. 11. sz. 4–22. o.

KORNAI JÁNOS [2012]: Gondolatok a kapitalizmusról. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZABÓ KATALIN [2011]: Transzformációs válság: rögzös út a digitális kapitalizmus felé. *Társadalomkutatás*, 29. évf. 2. sz. 202–218. o.

Kőrösi István

Kőrösi István az MTA KRTK Világgazdasági Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa, a PPKE egyetemi docense.